

Emnenr. 23

Fylke: Vest Agder

Tilleggsspørsmålnr.

Herad: Laudal.

Emne: Berðskikk til hverdags

Bygdelag: Øvrebygda

Oppskr. av: O.G.Bruskeland

Gard: Bruskeland

(adresse): Mandal

G.nr. 8

Br.nr. 2.

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle. Eiga.

B. Eller om den er etter andre heimelsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

SVAR

Ferholdene var små og økonomisk trange. Alikevel var ^{der} forskjell-velstillede og mindre velstillede. Sistnevnte må nærmest betegnes som „fattigfolk”. Med eldre tider menes 80-til 1890. Da blir det etterhvert store endringer med inn- ^{kom} og trekjøreller ^{av} løses av steintøi og blikkfate. Der kjøpes mer og skikkene endres. Enkelte jenter går husmer-skolen og kommer heim igjen.

1. Hele huslyden spiste sammen og sat ved berdet. Om vinteren ^{sommere opp} i "stovå" om vinteren tildels på kjøkkenet. Dette gjelder fremdeles. I eldre tider sat man til vanlig ved skiva, her kalt "slagberdet", vanlig ved øvnen og slik at berðskiva kunde slås opp på veggen, når måltidet var over.
2. Husfarens plass var mellom øvnen og veggen. Husmerens ved den anden side av øvnen. Tjenestegutten eller fremmed arbeider ret over for husfaren. Tjenestejenta ved siden av hus- ^{med mindre det var mindre barn som måtte hjelpe} mera. Ved vinduet var et større berð-langberð eller "vengeberð". Der ble dekket til fremmede og der spiste til vanlig huslyden i høitidene eller serlige anledninger. Nu spiser man alltid der, når der spises i stua. Fra ca 1900 er "slagberdene" helt sløifet etterhvert.
- 3 og 4. Med bedre og varmere kjøkkener fortsettes med å spise der nærmest i større grad end i eldre tider. Både husbøndsfolk og tjenere og naboer f. eks. eller andre som tilfeldig kommer ind trakteres og benkes ved samme berð. Husbøndsfolk.

- og tjenerne spiser ved samme bord og ^{fin} får samme mat. Har man tilfældige leiefolk er gjerne maten litt bedre end vanlig.
5. Ja, ialfald om sommeren og også ellers om kjøkkenet er bra.
 6. Ved høitider og festlige anledninger, -også tjenerne. Er der lite plass må tjenerne og barn vente til "etterpå", men vanlig ved samme bord.
 7. De hadde faste plasser. Ovenfor nevnt plasseringen ved "slag(bordet)". Ved langbordet husbonden øverst før enden av bordet ved vinduet, husmoren i motsatt bordende. Tjenestegutten nærmest husbonden og så guttebarna. Tjenestejenta ved husmoren og jentebarna.
 8. Barna fik sitte ved bordet med mindre de var så små at de sat på mer eller fars fang.
 9. Husbondens plass var betraktet som den gjæveste. Ordet høgsetet var og er lite brukt. I gamle dage - før 1880 - bruktes tildels navnet "høgeborde-enden". Det var nok nærmest tegn på dårlig oppdragelse om noen tok plass der eller i nærheten av "høgeborde-enden." Der og i nærheten var gjæveste plassen.
 10. Det er på grunnlag av dette hedersplassene bestemmes.
 11. I eldre tid var det smått stell med å vaske hendene. Det var lite såpe og lite med håndklær. Man la på ymse andre måter vekt på å bli nogenlunde ren på fingrene. Den som var slurven med dette ble betegnet som en "kjasse" og likeoverfor barna fremholdt som et avskrekkende eksempel. Ingen måtte sitte med hatt eller hue når de spiste.
 12. I 70-80 årene spiste alle graut og suppe av samme fat og mjølk av samme fat eller kopp. Vanleg trekjøret. At grautklatt i skeia først ble dyppet i melka og så i munnen hendte nok, men det fikk vi barn irettesettelse for. Det blei set på som en uskikk.

At det ble slutt med å spise av samme fatt eller kopp kom nok av at steintøi avløste trefat og trekopper. Hertil

kom frykten før og kundskaben om tuberkulosen som i 90 årene var en fryktet sykdom. Nu fik hver sin kepp til mjølk. Det fortsatte en tid med å spise graut av felles fat. Så fik man dype tallerkener til suppe og velling. Til denne fersynte man sig fra felles fat inntil det i 20 årene kom vanlig i bruk å "oppvarte" ved bordet.

Når man spiste kald-graut bruktes i sommertiden tildels å ha sur mjølk på tallerkenen og så legge grautklatter op i mjølka. Om vinteren bruktes varm mjølk. Den slags ble nytt til dugurd (til dåurs) og til ^{nådfor} kveldsmat. I 70-80 årene gjorde nok kaffedrikkinga sit til at hver fik sin kepp.

13. Gryta ble ikke sat på bordet. Den stod på skærsteinen og husnera øste på fat. Når der var fremmede gikk det entrint før sig som vanleg, kun at man la vekt på at det ialfald skulde se penere og kanskje også reislikeke ut en vanlig. Ingen vilde ha ord på sig å vera "kjassen".
14. Man brukte ikke tretallerkener. Man tok et passe stort stykke flattbrød og la på bordet. På dette skar man i passe stykker kjøtt og fisk og poteter. Så tok man et passe stykke flattbrød (eller lefse, om man hadde det), la et passe stykke kjøtt eller fisk på det og et eller flere potetskiver, brak brødet over og lagde seg "bide", flattbrødbide eller "løpsbide". Også når en hadde smør og knøst lagde man "bida". T.D. når man hadde kjinna smør, så lagte husnera som oppmuntning eller festmat: "Kjinnebide".
15. Tvilsomt.
16. Nei. Uskikk-legdekjerringskikk.
17. I 80 årene spiste man uten gaffel. I slutten av 80 årene kom gaffel i bruk, men endda gikk noen år før den ble almindelig i bruk.
18. Til å spise med brukte ikke husbønden tellekniven. Alle brukte heimesmidde berdkniver^r alm. kaldt "junger" i 90 årene kom berdkniver fra Eskilatstuna og England.
19. Så lenge man hadde treskjeier hadde hver sin skjei. De var

arbeidet av tre-bjørk eller selje og hadde gjerne litt forskjellig form eller andet merke så hver kjendte sin og husmera likeså. Nevekyndig husfar arbeidet selv treskjeiene ivintertiden, mest om kveldene. Endel kjøpte av omreisende krankarer. Eilert Sundt la merke til en i Åseral som var arbeidet på Tøten. Da tinnskjeier og andre ble tatt i bruk var det endel som ikke vilde bruke disse, men vilde ha treskjei. Skjeiene er vasket iallfald fra 70-80 året. De oppbevartes efter måltid og vask i en liten trekasse eller i en liten skuffe i kjøkkenskapet eller spisebordet.

20. I 80-90 årene. Før trefat. Nu gikk man over fra "fellesfat"

21. I 80-90 årene bruktes ikke bordduk untatt til høitid og til fremmede. De var selvsagt heimevevd.

På gårdene brukes heller ikke nu vevd duk til hverdags. Brukes duk er det veksduk. Dels lar man den ligge mellem måltidene. Dels ikke.

22 Flertallet bruker nok malet spisebord som vaskes, endel umalt som skures og mange veksduk, som vanlig tas vek mellem måltidene og erstattes med en mindre serviet av ynse slag og en blomstervase settes på.

23 Deling eller "skifting av maten" har vært lite brukt. Før eldrene la vekt på å lære barna "god bordskikk". Man måtte alltid fersyne "seg pent". Husmøren måtte ha et våkent sic med dette så alle fik. Man tok hensyn til hverandre og det gikk merkelig godt i eldre tid da det var trange kår, og det gjelder fremdeles at det er stykt å fersyne sig slik at ikke alle får

Man kalte det å dela ut eller å skifta.

Det er nok og blir nok fremdeles gjort å skifte måten, - men til vanlig blir det ikke gjort - i en familie er det en inngreidd oppfatning at den ene vil ikke spise opp før den anden.

25. Man regnet og regner fremdeles med at menn og ungdom må ha større persjoner og det tas der hensyn til når husmøren skal niste arbeidsfolk ut på arbeide ~~at~~ de ikke kan komme heim til måltidene.

26. Mor hjelper alle. Far og søsken etter leilighet og som det passer. Ved 5-7 års alderen og etter hvad slags mat det gjelder.
27. I 80 årene tygde ~~man~~^{enkelte} til barna. Det var vel nærmest almindelig til den tid, men ble straks helt slutt.
28. Før var det fast regel hos skikkelige folk at de skulde lese før maten både før og etter. Etterhvert er det blitt så ymse, men hos bra folk skal og blir det lest før maten. Minderne fra nødsårene, liten korn dyrkning og vanskelig transport av brødkorn og lite råd til å kjøpe gjerde at maten ble betraktet som en guds gave som man skulde takke gud for ved hvert måltid og ingen måtte "vanvyrde maten". I krigsårene ble vi igjen mindet om det. Til vanlig var og er det stille bønn. Men barna skal lære berdebønnen. Det var det første ^{de} lærte utenad. Husfaren las berdebønnen. Mor - når ikke far var tilstede. Så lærte hun berdebønnen til barna og så ble det disse som skulde lese den før at man kunde være sikker på at de kunde den og ikke gløtte noget. Tildels ble fader-
vår lest. Når der var fremmede ble berdebønnen lest eller der ble sunget et salmevers. Etterhvert er det blit så ymse. Det kommer ann på hvem som det er. som er gjest.
29. Man skulde snakke lite ved bordet, iallfald barn og unge. Sitte stille og spise pent. Nu er det desverre blit anderledes fritt også ved spisebordet.
30. Man skulde se glad og fornøyd ut, men være forsiktig med å le ved bordet - å "skrattle" var selvsagt uoppdragent.
31. Ingen måtte stemme i å synge ved bordet. Ordtaket var: Man viste ikke om at mannen (kona) var galen (sinnsyk) før he song ved bordet.
32. Husets folk sa og siger som regel ikke takk før maten etter hvert måltid. Men barna læres grundig opp til å gjøre det når de får mat eller andet ute ^{hos} fremmede.
- En måtte vente til alle hadde spist og gikk fra bordet.

- 33 Til vanlig gjør ikke husets folk det. Men alltid fremmede.
- 34. „Velbekomme“ eller „Signe maten.“
- 35. Ja, dersom der var plass ved bordet. Man spurte gjerne om han vilse spise med av det man hadde. Var der ikke plass, sa man vedkommende måtte vente til man hadde spist, og så stelte husnera ekstra til for den fremmede. Kanske ordnet man litt opp ved bordet og han fik mat der eller man stelte til på anden måte. Man var gjestfrie og gjorde det efter forholdene på beste måte.
- 36. Ja, dersom man mener han trenger mat og ofte ellers også for å vise høflighet og være gjestfri.
- 37 Det ken jo ann på hvilken gjest det var. Til gjæve personer fersøkte man gjerne i hast å få til litt ekstra. Det samme gjelder fremdeles.
- 38. Kaffe var jo lett vint å ta til, men kaffekjelen hadde man ikke på støtt. Det ble set på som en uskikk. Det samme gjelder nu også bl. a. for da blir kaffen mindre smakelig.
- 39. Ja, når det er en vanlig person som man kjender. og der er nok mat og høvelig plass. En gjæv person vises inn i stua og får mat der. Har husfaren nettop spist, spiser den fremmede alene. Ferresten spiser vanlig husfaren med.

Spiser gjesten alene er gjerne husfaren eller husneren

40 i stua.

- 41. ja, Før hørte det absolut til. Også nu, men i mindre grad. Spiser gjesten alene, men en anden av familien er i stuen skal det altid være for å underholde gjesten og gjøre det hyggeligere for denne, - for å passe på at det som trenges er tilstede og at vedkommende får vanlig oppvartning. Det må på ingen måte få inntryk av at det er for å kontrollere hverdan vedkommende spiser. Vedkommende av familien, vanlig husfaren, plaserer sig på høvelig sted et stykke unna efter som det høver. Å snu ryggen til vilde være uhøflig.

Det er utrolig som mat- og husstellet har forandret sig se siste 70 år. Men respekten for maten er desverre blit mindre.